

MAGYARI ANDRÁS

II. RÁKÓCZI FERENC ERDÉLYI FEJEDELEMMÉ VÁLASZTÁSÁNAK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA

Mint ismeretes, a XVII. század vége s a következő század eleje hozta magával a magyar nép történetének egyik legbonyolultabb és ellentmondásokkal leginkább telített periódusát, amelyet „kuruc korszak” és „II. Rákóczi Ferenc szabadságharca” néven emleget a történetírás. És hogy az elmúlt három évszázad alatt a jelenség nem veszítette el aktualitását, annak megvan a magyarázata.

A kuruc korszak, amely már az 1680-as évektől az idegen Habsburg-uralommal és feudális elnyomással szembeni spontán népi ellenállást testesítette meg, a XVIII. század fordulójára új tartalmat és formát nyert. Ekkor ugyanis az úgynevezett népi kurucság vezetői, Esze Tamás és társai Lengyelországban felkeresték a bujdosó Rákóczit, és előadták a Bécs-ellenes küzdelem új tervét, mely szerint a népi erőknak is tömegesen be kell kapcsolódniuk a császáriak elleni küzdelembe, széles népi alapot kölcsönözve a Habsburg-ellenes mozgalomnak – ellentétben a Rákócziék által elképzelt magyar–francia–lengyel Habsburg-ellenes szövetséggel.

Rákóczi kezdetben bizalmatlan volt a népi küldöttek által előadott javaslattal szemben, és behatóan tájékozódott az országban kibontakozó népi mozgalom állása felől. Végül elfogadta a népi küldöttség ajánlásait, amelyekre az 1703. május 6-án kelt „Brezani kiáltványában” válaszolt.¹

A kiáltvány elfogadásával döntő fordulat állt be Rákóczi eddigi politikai elképzeléseiben a kuruc mozgalom jellegét illetően. A kiáltvány ugyanis történelmi jelentőségű feltételeket és kötelezettségeket szabott a Habsburg-ellenes küzdelemben résztvevők számára. Hangoztatja, hogy „országunk s hazánkhoz való szeretetüinktől s köteleességüinktől viseltetvén, minden igaz hazaszerető, országunk régi dicsőséges szabadságát óhajtó egyházi és világi, nemes és nemtelen, fegyverviselő és otthon lakos, egy szóval minden rendű igaz magyarokat hazafiságunkra intjük és kényszerítjük, hogy [...] életükön uralkodó s kegyetlenkedő birodalom ellen fogjon fegyvert. [...]”²

A kiáltvány tehát minden társadalmi kategóriához szólott, a rebellis jobbakkal bezárólag. Végeredményben egy jelentőségteljes kompromisszum született, amely alapját képezhette az ellenséggel szembeni közös fellépésnek. A

¹ Esze Tamás, *II. Rákóczi Ferenc Brezani kiáltványa*. Budapest, 1954. 314–315.

² *Rákóczi hadserege 1703–1711*. Budapest 17–18.

Hóman Bálint és Szekfű Gyula által szerkesztett *Magyar történetben*, Szekfű találóan jegyzi meg, hogy „a magyar történet nagy eseménye volt, mikor a nagyúr és a szegény jobbágyok egymásra találtak, s mikor Rákóczi 1703. május 12-én Brezán várából – Lemberg mellől – kiadta első manifestumát az egyházi és világi, nemes és nemtelen igaz magyaroknak, első eset az újkori jobbágyság kifejlődése óta – írja Szekfű –, hogy a privilegizált nemzet előkelő tagja az adózó, robotoló szegény népben szövetségest lát a nemzeti és állami élet védelmére.”³

A valóságban azonban a főnemesség magatartása számos kérdőjelet támaszt. Nincs igazi összhang a magyar társadalom két ellentétes pólusa között. Ez világosan kitűnik a fegyvert fogott felkelő sereg főhadnagyainak parancsából. Amint írják: „Alázatosan értjük kegyelmes urunknak [Rákóczi] ő nagyságának hozzánk mostan legközelebbvaló jóakaróját, ez iránt, hogy ha mi fogyatkozásunk és bántódásunk volna, mostan specifikálván orvosoltatnék.”

Hasonló hangnemben reagálnak a Brezani kiáltványban a Rákóczi által mondottakra a maroszeői jobbágyok is: „Hallottuk az mű kegyelmes urunknak ő nagyságának kegyes jó ígéretit, hogy valamely jobbágy ő nagysága mellett felül, kardját felköti, szabadságot ad neki, ha Isten ő nagyságának boldog előmenetelt ad.”⁴

A Rákóczi-szabadságharc sorsának alakulása szempontjából tehát nagy jelentőséggel bírt a széles Habsburg-ellenes front kialakulásának kérdése is. Rákóczi véleménye szerint nagyon fontos volt a népi erők bevonása a császáriak elleni küzdelembe. Rákóczi ugyanakkor világosan látta, hogy a Habsburgokkal szemben a francia és lengyel szövetséggel együtt kellene a fegyveres döntést kiérszokolni. Azonban csalódottan kellett tudomásul vennie, hogy XIV. Lajos francia király nem hajlandó szövetségre lépni a „rebellisekkel”, csak anyagi támogatást kész nyújtani a magyar felkelőknek, hogy azok gyengítsék a francia-ellenes frontot. Ez az álláspont a Rákóczi-szabadságharc egész tartama alatt megfigyelhető. Ezért az erdélyi felkelők táborában mind erősebbé válik a meggyőződés, miszerint a Bécs-ellenes harc problémáját csakis Rákóczi erdélyi fejedelemmé választása oldhatja meg, mivel ennek segítségével erős egységfront születhetik. Mind erősebben hangzik a követelés, hogy Rákóczi vegye szorosabb ellenőrzése alá Erdélyt.⁵ Pekri Lőrinc nem egyszer fejt ki véleményét, hogy „magát Rákóczit választják meg, mert Erdélynek olyan okos, nagy és messzelátó fejedelemre van szüksége, akiért hálát adhassanak Istennek.”⁶

Rákóczi Brezani kiáltványa hatására Erdélyben mind nagyobb számú „nemes és nemtelen” sorakozik fel a felkelők mellett. Rabutin császári főparancsnok igyekezett minden eszközzel megakadályozni a felkelés terjedését s a ma-

³ Hóman Bálint – Szekfű Gyula, *Magyar történet*. Budapest, 1935. 278.

⁴ R. Kiss István, *II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása*. Budapest, 1966. 144.

⁵ Trócsányi Zsolt, *II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata, Rákóczi-tanulmányok*. Budapest, 1980. 114.

⁶ Márki Sándor, *II. Rákóczi Ferenc*. Budapest, 1907. I.

gyarországi felkelők behatolását Erdélybe. 1703 nyarán gróf Bethlen Sámuel és Toroczkai István aranyosszéki főkapitányt több székely dandárral és osztrák katonákkal kirendeli Erdély fontosabb pontjaira, hogy a felkelők tevékenységét semlegesítsék.

A felkelők azonban Bethlen csapatait 1703 októberében a Dés melletti Szentbenedeknél, Toroczkai csapatait pedig november 10-én Bonchidánál szétverték. Toroczkait elfogták, s több mint 300 emberével Rákóczihoz küldték a tokaji táborba. Itt Toroczkai hűséget esküdött Rákóczinak, aki 1704 elején az erdélyi felkelő hadak vezérévé nevezte ki tábornoki ranggal, és a kurucok holdvilági vesztes csatája után – 1704. január 28. – Erdélybe küldte jelentős katonai erő parancsnokaként. Vele együtt érkezett Teleki Mihály, Pekri Lőrinc és gróf Mikes Mihály – katonai és politikai feladatokkal.

Ezekkel az intézkedésekkel megnőtt Erdély súlya a Habsburg-ellenes küzdelemben. Ilyen körülmények között jelent meg hangsúlyozottabban Rákóczi fejedelemmé választásának ügye is. Az erdélyi hadak új főparancsnoka, Pekri Lőrinc tábornok ismételten figyelmeztette Rákóczit, hogy jó volna, ha Erdélybe vonulna, ellenkező esetben a fejedelemség elvesz a sok nyomorúság között.

Pekri emlékeztette Rákóczit Erdély viszonyainak kritikus voltára, igazoltnak véve Torda, Kolozs és Doboka megyék vezetőinek véleményét is, akik Rákóczi fejedelemmé választását szükségesnek tartják.⁷ „Minden valószínűség szerint helytálló a vélemény, miszerint gróf Pekri Lőrinc, az udvarhelyszéki főkapitány és Fehér-megyei főispán indítványozta, hogy a nagy Rákóczi-család derék sarját, II. Rákóczi Ferencet lelkes örömmel, teljes szívvel és szeretettel Erdély fejedelmévé válasszák.”⁸

Pekri Lőrinc arra irányuló tevékenysége, hogy Rákóczi fejedelemmé választása minél sikeresebb legyen, több síkon és több alkalommal megfigyelhető. A legradikálisabb indítvány a fejedelemválasztás kérdésében az volt, hogy a rendek éljenek jogtalanul elvett, de győzelmeik által visszaszerzett szabad választási jogukkal, és az ausztriai ház törvénytelen uralma helyett válasszanak maguknak fejedelmet.⁹

Hosszantartó előkészületek után végül mégis Rákóczi hívta össze az országgyűlést 1704. július 5-ére Gyulafehérvárra.¹⁰ Az erdélyi rendek Rabutin szigorú tilalma ellenére nagy számban jelentek meg a gyűlésen. A vármegyék és székelyek mellett – Szeben, Szászsebes és Brassó kivételével – a szászok is képviselték magukat. A székelység külön sereggel jelent meg Gyulafehérváron, védőkordont szervezve egy esetleges, nem várt támadás elhárítására.

Az országgyűlést nem sikerült vakvágányra vinnie a szebeni főkormányzók drasztikus fellépésének sem, amely megfenyegette főleg az erdélyi nemességet,

⁷ R. Kiss István, *Századok*. 1906. 2–10.

⁸ *A háromszéki kuruc felkelés*, In: *Székely Nép*, 1906. szept. 24. 58 sz.

⁹ R. Kiss István, i.m., 1906. 40.

¹⁰ Márki Sándor, i.m. 453–454. ↵

hogy „se magán, se közösség nevében a Rákóczi uram levelére oda, ahova kívánja, gyűlésre, menni senki se merészeljen, valaki elmegyen, hitesse el magával, hogy publikáltatik mint őfelsége rebellige és minden jószága vagy confiscaltatik, vagy teljességgel elpusztittatik.”¹¹

Az 1704. július 7-e és 12-e között lezajlott gyulafehérvári országgyűlés Rákóczit hosszas vita után Erdély fejedelmévé választotta. Rákóczi ez alkalommal is utalt rá, hogy ő nem óhajtotta a fejedelemséget és nem is tart igényt rá. De kérte az urakat, Pekri Lőrincet, Mikes Mihályt, Teleki Mihályt és Száva Mihályt, hogy Erdélyben teremtsenek rendet, s vegyék kézbe az ország dolgainak intézését.

Bécs részéről Rabutin császári generális – az Erdélyben állomásozó Habsburg-csapatok parancsnoka – tett kísérletet arra, hogy meghiúsítsa Rákóczi megválasztását. A Szebenben tartózkodó erdélyi Gubernium tagjaival és az oda beszorult erdélyi urakkal tiltakozó okmányt szerkesztett, amelyben törvénytelennek minősítette az országgyűlés eljárását és Rákóczi fejedelmévé választását. Azonban a tábornok e próbálkozása is eredménytelen maradt.¹²

Rákóczi eddigi álláspontján ellenben bizonyos változások figyelhetők meg. Jóllehet továbbra sem tette magáévá a gyulafehérvári Diéta döntését – főleg azt, hogy Erdélybe vonuljon mint választott fejedelem –, nem utasította el a fejedelmi titulust, és Erdélyben tevékenykedő megbízottja, Radvánszki János útján utasításokat adott az ottani felmerülő problémák rendezését illetően. Egyben figyelmeztette őt, hogy különös gondot fordítsanak az erdélyi hadsereg ügyeinek intézésére s a vele kapcsolatos problémák körültekintő rendezésére.

Mivel a nemzetközi helyzet sem kedvezett a kuruc-szabadságharc biztató alakulásának, Rákóczi az erdélyi és magyarországi erők hadműveleteinek szorosabb összehangolására gondolt, s e célból szükségesnek tartotta saját politikai és katonai tevékenységének fokozását. Ehhez kedvező eszköznek tekintette az erdélyi fejedelmi hatalom közvetlen gyakorlását, a fejedelmi méltóságba való személyes beiktatása útján. Rákóczi erre tett kísérletet 1705 novemberében, mikor hadseregével Erdélybe vonult, de 1705. november 11-én – a vesztes zsibói csata következtében – próbálkozása kudarccal végződött. Végül 1707 áprilisában a marosvásárhelyi országgyűlésen sor került Rákóczi személyes beiktatására az erdélyi fejedelmi hatalomba. Formailag jelentős lépés történt a szabadságharc nemzetközi helyzetének erősítésére is, mivel Rákóczi – a fejedelmi hatalomba való beiktatása után – mint Erdély legális uralkodója jelenhetett meg a nemzetközi kapcsolatok terén, és nem mint rebellis. Ekkorra azonban mind az erdélyi, mind pedig a magyarországi Habsburg-ellenes felkelés helyzete egyre válságosabb fázisba jutott, és Rákóczi kísérlete nem tudott kedvező fordulatot előidézni a szabadságharc sorsának alakulásában.

¹¹ *A háromszéki kuruc felkelés*, In: *Székely Nép*, 1906. szept. 24. 58 sz.

¹² Szádeczki Lajos, *A Rákóczi forradalom Erdélyben*, In: *Erdélyi Múzeum*, 1900. 572.

DR. GAAL GYÖRGY

KINCSES KOLOZSVÁRTÓL ROMLOTT KOLOZSVÁRIG

Kolozsvár a Rákóczi-szabadságharc idején

Kolozsvár történetének a tatárjárást követően nem volt szomorúbb, tragikusabb korszaka, mint a 17–18. század fordulója. Több mint két évtizeden át a város állandó katonai megszállásnak volt kitéve, nem élhetett hagyományai szerint, nem gyakorolhatta előjogait. Valamelyes biztonságot csak a városfalak nyújtottak, azokon kívül minden java veszélyben forgott. Ismételten ostromokat kellett kiállnia, hatalomváltással kellett szembenéznie. A bevonuló seregek mindig sarcoltak, önkényeskedtek. A polgárok élete is minduntalan veszélybe került. A hadi eseményeket tűzvészek és járványok is tetézték. Így nem csoda, hogy aki csak tehette, menekült a városból. Jól mutatják ezt a népszámlálási, összeírási adatok. Míg 1660-ban 2558 családot írnak össze, ami 10000-es lakosságnak felel meg, az 1703-as számlálás már csak 1172 családot talál, vagyis 5500 főt. A korszak végét követő első, 1714-es számlálás pedig 1095 családot vesz nyilvántartásba, úgyhogy csak 5000 körülire tehető a lakosság. Így válik a fejedelemskori „kincses Kolozsvárból” a korabeli polgárok által is emlegetett „romlott Kolozsvár”.

A romlás tulajdonképpen még 1660-ban kezdődik, amikor a budai basa a lengyelországi hadjáratába belebukott II. Rákóczi György legyőzése után az akkor óriási összegnek számító 75000 tallérral megsarcolja a várost. 1664-ben – Nagyvárad elestét követően – Kolozsvár végvár lesz, elveszti szabad királyi városi előjogait, önkormányzatát. 1687. október 18-án a császári csapatok elfoglalják a várost, s három regimentnyi állandó helyőrséget hagynak benne. Elkezdődik a Habsburg-berendezkedés. Az addig teljesen protestáns városba 1693-ban visszatérnek a jezsuiták, s számukra ki kell üríteni az óvári unitárius iskola épületét és a református templomot. 1694 áprilisában Bánffy György grófot, Erdély főkormányzóját kinevezik Kolozsvár főkapitányává is. 1695 májusában a főkormányzó állandó székhelyéül Kolozsvárt jelölik ki, bár a fővárosi státust még egy évig sem élvezheti a Szamos-parti város. A falak közt három nagyhirű tanintézet működik. A reformátusoké már a Farkas utcában, az unitáriusoké éppen berendezkedik a Főtéren a plébánia melletti három házba, a katolikusoké az Óvárban. A reformátusok nyomdáját a mesterségét művészi szintre emelő, Hollandiában tanult Misztótfalusi Kis Miklós vezeti. Az unitáriusok 1696-ban állítják fel nyomdájukat. Ugyanebben az évben Felvinczi György Bécsből kap engedélyt latin és magyar versek, színművek előadására, s ezzel kezdetét veszi a város hívatásos színjátszása. Az 1697. május 6-i nagy tűzvész az éhínség fenyegette vá-